

A kétnyelvű gyermek

Régóta várt m , tankönyvként is használható magyar nyelv össze-foglaló jelent meg az alkalmazott nyelvészet köréből (az alkalmazott pszicholingvisztika és a szociolingvisztika metszéspontján).

A kétnyelvűség (illetve többnyelvűség) kutatása nem tekint vissza hosszú múltra. Az első tudatos megfigyelésen alapuló esetleírások a 20. század elején jelentek meg. Ezekben jobbra érdeklődő nyelvész szülők figyelték meg saját gyermekük bilingvissé válását. Pedig a többnyelvűség – ahogy mondani szokás – Babel óta az emberiség mindennapjaihoz elválaszthatatlanul hozzátartozik. Amióta különböző nyelvű népcsoportok földrajzilag azonos térben élnek, a nyelvválasztás, a kódválasztás, az interetnikai házasságok, a hivatalos és családi nyelv használata ingoványos terület. A probléma politikai jelentősége Európában a „lingua franca” szerepét betöltő latin nyelv visszaszorulásával, a nemzeti nyelvek hivatalos nyelvvé válásával erősödött fel. Napjainkra a jelenség szociolingvisztikai vonásai váltak a vizsgálat tárgyává.

A témának több szempontból is gyakorlati aktualitása van. Az egységesülő Európában a határok virtuálissá válásával több különböző nyelvű népesség kerül egy földrajzi térbe, ami nyelvpolitikai kérdéseket vet föl. Tudatos a törekvés az egyre inkább általános közvetítő nyelvként működő angol mellett a tagországok helyi nyelveinek „helyzetbe hozására”, jelentőségük növelésére. Az Európába igyekvő közép-kelet-európai országokban a nemzetiségi nyelvhasználat jogi szabályozása mellett a valódi lehetőségek feltárása és biztosítása a feladat. Mindez persze nem elsősorban a nyelvészek, hanem a politikusok ügye.

A fentiekből következően azonban egyre gyakoribb az olyan házasság, amelyben a két fél két különböző nyelven beszél, és az őket körülvevő nyelvi környezet egyikük anyanyelvével megegyezik – sőt, esetleg harmadik nyelvű környezetben élnek, vállalnak munkát hosszabb-rövidebb ideig. Ez már olyan vetülete a látszólag szűk nyelvészeti problémának, amely a legszélesebb olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot.

*Navracsi Judit*nak, a Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke docensének a könyve kielégíti ezeket az elvárásokat. A szakmai érdeklődő korrekt, sokoldalú, saját kutatási eredményeket is szép számban felvonultató, de széles nemzetközi kitekin-tést és összefoglalást kínáló tanulmánykötetként, az egyetemi hallgató jól tagolt, probléma- és kutatáscentrikus, de a történeti háttér bemutatására is kiterjedő tankönyvként, a kétnyelvű gyermeket nevelő szülő olvasmányos, gondolatébresztő, ötletadó, odafigyelés-re, tudatosabb nevelésre serkentő ismeretterjesztő műként olvashatja a kiadványt.

A szerző a címben azt ígéri, hogy a kétnyelvű gyerekekről ír. Könyve tehát elsősorban a gyermekkori bilingvissé válás pszicholingvisztikai aspektusait vizsgálja. Ennél azonban többet ad: szociolingvisztikai szempontból is körüljárja a kétnyelvű világot, adatok, tények segítségével bemutatva, hogy valójában a világban statisztikailag gyakoribb a két-nyelvűség, mint a „monolingvis” – vagyis egynyelvű – létmód. Ehhez persze elfogadható meghatározást kell találni a kétnyelvűség jelenségére. Ezt mutatja be több szempontból az első fejezet, elkülönítve a társadalmi, illetve egyéni kétnyelvűséget. A nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott különböző szemléletmódokból kiindulva nyelvpolitikai, oktatási, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, holisztikus, illetve életkor szerinti meghatározásokat idéz fel. Nagyon fontos kiemelni, hogy a kétnyelvű egyén „multikompetenciája” nem osztható két részre, és nem egyenlő a monolingvis kompetenciáival. Nagyon találó *Grosjean* játékos meghatározása, amelyben a kétnyelvűt a gátfutóhoz hasonlítja, aki sem magasugrásban, sem rövidtávfutásban nem nyújt kiemelkedő teljesítményt, hanem két terület eredményes műveléséhez szükséges kompetenciáknak olyan

elegyével rendelkezik, amely egy harmadik sportág kiváló művelésére teszi alkalmassá. Szükség van meggyőző érvekre, hiszen ma még gyakran előfordul, hogy a kétnyelvűséget tévhittek miatt elutasítják. Meggyőzőnek számító „köztapasztalat” például (mindenki ismer valakit, aki ismert valakit, aki...), hogy a kétnyelvű egyik nyelvét sem beszéli tökéletesen, fonetikai, lexikai, morfológiai és szintaktikai hibákat egyaránt vét. Ez jellegzetesen monolingvis szemléletmódot tükröz.

Az író-kutató a kétnyelvűség természetes velejárójaként értékeli a kódváltást, és felsorolja annak funkcióit, illetve tipizálja a jelenséget. A magyar diaszpóra nyelvhasználatában tetten érhető a kódváltás: az egységesítésre, illetve elkülönülésre törekvés. Ismerjük ennek legkényesebb eseteit Szlovákiában, illetve Erdélyben. Újszerű azonban és társadalmi vonatkozásai mellett kétségtelenül pszichológiai-pszicholingvisztikai jelentőséggel bír a kódváltásnak felfedező stratégiaként való értelmezése. Ez a funkció lehetővé teszi a beszélő számára, hogy az adott szituációban fel tudja mérni a nyelvi értési fokot, illetve az egyéni és közösségi nyelvhasználat közötti határokat. A kódváltás mégsem csak egyéni elhatározás kérdése. Gyakran ugyanis a sikeres kódváltási normák alkalmazásától függ egy adott személy befogadása vagy kizárása egy csoportból. Erre számos példát hozhatunk akár a szépirodalom köréből is: ha a kódváltást egyben nyelvi és nem nyelvi viselkedésként is értelmezzük, *Golding* „A legyek ura” című kisregénye kiváló elemzését adja a problémának.

Arról, hogy a kódváltás jelenségét sokféle szempontból sokféleképpen értékelhetjük, tanúskodnak a Grosjeantól kölcsönzött idézett vallomások különböző kétnyelvű személyektől. Ezekből újabb szempont látszik körvonalazódni, amelyre a könyv nem tér ki, pedig nem elhanyagolható jelentőségű: a kétnyelvűek identitásának problémája. A felnőtt kétnyelvűek esetében megfigyelhető egyfajta „gyökértelenség”, kétkultúrás helyett mindkét kultúrában csak „látogatóként”, kívülállóként való jelenlét ugyanúgy, mint két kultúra sikeres integrációja. Bár a gyermekkori kétnyelvűség kérdéséhez

nem szorosan kapcsolódó jelenségről van szó, joggal tarthatott volna számot az olvasó érdeklődésére, annál is inkább, mivel a szerző ilyen irányú vizsgálódásai is ismeretesek. (1)

A második fejezetben a soknyelvű világ bemutatása során külön figyelmet szentel a szerző a magyarországi, illetve a határainkon túli kétnyelvűség problémáinak, külön kitérve valamennyi régióra. Megdöbbentő statisztikai adatokat közöl arról, hogy 1910-től 1990-ig milyen mértékben csökkent az egyes régiókban a magyar nemzetiségűek száma. Hozzá kell tenni persze, hogy az egyes régiókból eltűnő magyarok egy része az anyaországba telepedett a rendszerváltást követően.

A jövő problémái közül a legfontosabb a nyelvi asszimiláció elkerülése. Ez igen összetett kérdés, amelyre hipotéziseket lehet felállítani, de a valódi választ az idő adja majd meg. Az etnikai nyitottság vagy zártság biztosít-e jobb esélyt a túlélésre? Csak a környezetben élő többséggel kell-e megküzdenie az adott nyelvnek (nyelvváltozatnak), vagy a globalizáció amúgy is a kisebb nyelvek felmorzsolódásához vezethet hosszabb távon? Már a kérdés művelődéstörténetét is érdekes lenne megvizsgálni: hogyan vált *Herder* gondolata mára közhelyizüvé. Mégis érdemes legalább a felvetés szintjén újra és újra végiggondolni ezt a lehetőséget is. Egyet kell érteniük a szerző által idézett felvidéki magyar kutatónak, *Lanstyák Isvámnak* (1992-ben kifejtett) véleményével: „Esetünkben akkor növelhetjük jelentősen a magyar nyelv túlélési esélyeit, ha a magyarlakta területeken a magyar

Nagyon találó Grosjean játékos meghatározása, amelyben a kétnyelvű t a gátfutóhoz hasonlítja, aki sem magasugrásban, sem rövidtávfutásban nem nyújt kiemelkedő teljesítményt, hanem két terület eredményes m veléséhez szükséges kompetenciáknak olyan elegyével rendelkezik, amely egy harmadik sportág kiváló m velésére teszi alkalmassá.

nyelvet teljes jogú hivatalos nyelvvé, a közélet (egyik) nyelvivé tesszük, az államhatárokat pedig – a közös európai házba való integrálódás jegyében – minél előbb légiesítjük.”

A harmadik fejezet a kétnyelvűség kialakulásának szociológiai vonatkozásait vizsgálja. A kisebbségek kétnyelvűsége mellett Magyarországon is egyre hangsúlyozottabb szerepet kap a bevándorlás és az ideiglenes migráció következtében kialakuló multilingvizmus. Különösen érdekes ennek az iskoláztatással való összefüggése. Amíg Magyarországon csak a diplomaták gyermekeit kellett valamilyen közvetítő nyelven (főként angolul) iskoláztatni, addig a közoktatás nem került szembe ezzel a problémával. Mára azonban jelentősen változott a helyzet. Hasznos ezért megismerni más, ezzel a kérdéssel nálunk korábban szembesülő országok gyakorlatát, tapasztalatait. Érdemes lett volna talán még inkább a finn példára, ahol a többség a közoktatásban tanulja kötelezően a legnépesebb kisebbség (a svédek) nyelvét. A megoldás nyelvpolitikai jelentőségén túl természetesen nem szabad elfelejteni, hogy ott az anyagi feltételek is adottak.

A következőkben a szerző a kétnyelvűséget neurofiziológiai, neurolingvisztikai és pszicholingvisztikai közelítésben tárgyalja. Az egyik legfontosabb kérdés a kutatók számára, hogy vajon a kétnyelvű egyénekben a két nyelv elkülönülten vagy együtt létezik-e. Az afáziakutatásokból nyert adatok nem adnak minden kétséget kizáró választ. Ezért Grosjean modelljei a nyelvi módok, illetve a lexikai elérés ábrázolására meggyőzőek és szemléletesek, de nem tekinthetők véglegesnek. Érdekessége ennek a fejezetnek az a két kísérlet, amelyben a kétnyelvűek szemantikai működését vizsgálták. Különösen meglepő adat, hogy míg a fiatal kétnyelvűek 54 százaléka szemantikai alapon idézte fel a tesztek által megkívánt szavakat, az egynyelvűek között mindössze egy kísérleti személy járt el hasonlóan. A „konvencióhűség” vizsgálata is a fiatal kétnyelvűek előnyét mutatta. Ha a szerző nem térne ki a korai nyelvtanulás kérdéseire, ezek az adatok akkor is meggyőzően mutatnák a helyes irányt a nyelvoktatásban. (Sajnálatos, hogy sem a NAT, sem a megjelenés alatt álló kerettanterv kidolgozói nem fordítanak ezekre a tényekre kellő figyelmet, és a tanulók túlterheltségével indokolt óraszámkeretek szigorú szabályozásával megkötik az amúgy már sikeres kisgyermekkori nyelvtanítást biztosító helyi tantervkészítőinek kezét. Igaz azonban az is, hogy a kevéssé sikeres gyakorlat mögött sokszor az a kellő hangsúlyt még nem kapott tény húzódik meg, hogy a kisgyermekkori nyelvtanítás egészen eltérő tantárgy-pedagógiai tudást igényelne a nyelvtanártól).

Az ötödik fejezetben áttekintést kapunk a gyermekkori kétnyelvűség kutatásának történetéről, illetve kutatás-módszertani kérdéseiről, beleértve a magyar vonatkozású vizsgálatok történetét is. Itt kerül sor a kétnyelvű elsajátítás tipizálására a nyelvsajátítás különböző modelljei alapján.

A hatodik és a hetedik fejezet a nyelvi szinteket leképező struktúrában, igen olvasmányosan, széles vizsgálati adathalmaz felvonultatásával vizsgálja a kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődését spontán és provokált beszédhelyzetekben. Ugyancsak a nyelvi szintekhez rendelve mutatja meg a kódkeresés és kódváltás jellegzetességeit a szerző által négy éven át megfigyelt háromnyelvű testvérpár esetében. A hosszú távú, rendszeres vizsgálódás, a provokált (kísérleti) helyzetek sora, valamint az anyag dokumentáltsága lehetővé teszi, hogy a megfigyelésekből általános érvényű következtetéseket vonjon le a kutató. Navracsics Judit ezt a kutatótól szakmai és etikai szempontból elvárható távolságtartással és óvatossággal teszi, ami nem könnyű feladat – éppen a vizsgálat módszertani jellegéből fakadóan.

Külön fejezetet szentel a metanyelvi tudatosság vizsgálatának, amelyet a vizsgált személyek kommunikációs szokásainak segítségével világít meg. Arra figyelmezteti ez a hasonló terepen kutatókat, hogy az összegyűlt anyagot többféle szempontból is vizsgálatnak kell alávetni. Ugyanakkor elgondolkodtatja a kétnyelvű gyermeket nevelő szülőket is a saját szerepükről a gyermekük nyelvi és metanyelvi tudásának megalapozásában.

Utolsó gyanánt a bevezetőben felvetett kétkedések megcáfolásával a szerző leteszi voksát a kétnyelvűvé nevelés mellett. A rá jellemző objektivitással bemutatja a kritikus periódus elméletét, illetve annak kritikáját is. Az utolsó pontban azután állást foglal a ko-

rai nyelvtanulás kérdésével kapcsolatban. Pro és kontra esetleírásokat idéz a gyermekkori nyelvelsajátításnak a fonetikai, illetve tanulástechnikai képességekben megnyilvánuló előnyére, avagy közömbös voltára, támogatva így azokat, akik a korai nyelvtanulás hívei, de nem kiáltva ki azt az egyetlen járható útnak.

Jegyzet

(1) NAVRACSICS Judit: *Jó lenne egy szakértőtől megtudni, hogy melyik az igazi anyanyelv. Többnyelvűség és önazonosítás.* In: *Beszédkutatás '99.* MTA Nyelvtudományi Intézete.

NAVRACSICS Judit: *A kétnyelvű gyermek.* Corvina, Bp, 1999.

Lizakovszky Éva

Az emberi minőség esélyei

„Mihály Ottó nevelés- és iskolaelméleti munkássága szerves része oktatáspolitikai háttértevékenységének. Hivatali státuszát tekintve sohasem volt oktatáspolitikus, de nincs olyan írása, amelynek ne lett volna ingerlően eleven köze az oktatáspolitikai stratégiai kérdéseikhez.” – írja Lóránd Ferenc „Az emberi minőség esélyei” cím tanulmánykötet bevezetőjében.

Válóban: Mihály Ottó az oktatásfejlesztő tevékenység bármely területén dolgozott is, mindig a humánus értékeket közvetítő pedagógiát képviselte. Szuverenitása néha új, esetleg az adott korban kevésbé elfogadott utakra vitte, de pedagógiai gondolatai mindig gyerekcentrikus alapokon nyugodtak.

Kötetének címe találó, hiszen rejtett üzenete: a pedagógiai hatásfolyamat két résztvevőjének (tanár-diák) olykor ambivalens viszonyához az igazi értékek felfedezése és felfedeztetése a kulcs. Ennek megvalósulása sok tényező függvénye.

A kötet tanulmányai nevelésfilozófiai alapproblémákat, a pedagógiai valóság különböző típusú kérdésfelvetéseire való érzékeny, humánus – nem egy esetben sorsfordító – reagálásokat tartalmaznak. Talán nem is elég találó a reagálás kifejezés, hiszen Mihály Ottó tanulmányai mindig polemikus, kérdő-értelmező, a tényeket sajátos, szubjektív olvasatban tálaló munkák. A szubjektív hangnem azonban megenged más értelmezéseket is, a szerző pedig egyéni hangvételével gondolatainak hiteles tolmácsolójává válik. Alapüzenete az olvasónak (és nemcsak a „vájtfülűeknek”): láss, érts, vidd tovább a gondolatot, kísérletezz, légy alkotó pedagógus!

A kötet szerkesztői egy kissé az életmű fejlődéstörténetének főlvázolására is vállalkoztak. Ennek során – a szerző „öncenzúrázása” nélkül – a nevelésfilozófiai alapproblémák kerültek a válogatásba, azt a szempontot követve, hogy a tanulmányok gyakorlati irányultsága kimutatható legyen.

Az írások között találunk az 1970-es évekből származót, de többségükben 1985–1999 között készültek. A válogatott tanulmányok tehát nem kronologikus sorrendben kerültek a kötetbe, inkább egyfajta továbbgondolkodásra készítő logika alapján. A kötet végén az olvasó az eredeti tanulmányok megjelenésének bibliográfiai adatait is megtalálja, a szakirodalmi utasításokkal együtt.

Az első tanulmány, megadva az egész kötet alaphangját, napjaink pedagógiai közgondolkodásának lényeges elemeit veti fel, például: „Lehet-e pusztán racionalitás alapján ál-